

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

THE PROBLEMS OF PENSION INSURANCE SYSTEM IN UKRAINE

Самошкіна І.Д.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Сумський національний аграрний університет

У статті досліджено механізм функціонування системи пенсійного страхування в Україні. Виявлено проблеми, що заважають успішному розвитку трирівневої системи пенсійного забезпечення, а саме негативні демографічні тенденції, що ускладнюють ситуацію з пенсіями, тому що кожен рік працюючі повинні підтримувати все більшу кількість пенсіонерів. Доведено, що питання створення оптимальної моделі пенсій стає все більш актуальним. Обґрунтовано напрями вдосконалення функціонування української пенсійної системи.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна система, пенсійний вік, соціальне страхування, пенсійна реформа, демографічна ситуація, недержавні пенсійні фонди, пенсіонер, видатки на державні пенсії.

В статье исследован механизм функционирования системы пенсионного страхования в Украине. Выявлены проблемы, мешающие успешному развитию трехуровневой системы пенсионного обеспечения, а именно негативные демографические тенденции, осложняющие ситуацию с пенсиями, потому что каждый год работающие должны поддерживать все большее количество пенсионеров. Доказано, что вопрос создания оптимальной модели пенсий становится все более актуальным. Обоснованы направления совершенствования функционирования украинской пенсионной системы.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионная система, пенсионный возраст, социальное страхование, пенсионная реформа, демографическая ситуация, негосударственные пенсионные фонды, пенсионер, расходы на государственные пенсии.

Development of financing the mechanism of functioning of the Ukrainian pension insurance system is considered. The problems that impede the successful development of a three-tier pension system are identified. The issue of creating of an optimal model of retirement pensions is becoming urgent. Negative demographic trends complicate situation with pensions, because each year workers need to support the increasing number of retired people. The goal of the article is to justify the directions of improving the Ukrainian pension system.

Keywords: pension system, retirement age, social insurance, pension reform, the demographic situation, private pension funds, a pensioner, spending on state pensions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особливе місце в системі соціального страхування України посідає пенсійне забезпечення, рівень якого є показником економічного та соціального становища населення. В умовах переходу до ринкових відносин проблема пошуку оптимальної моделі пенсійного забезпечення стає однією з найгостріших. Зниження ефективності господарювання і спад виробництва, низький рівень заробітної плати, висока інфляція на початку економічних реформ призвели до різкого зменшення реальної ваги пенсій [1, с. 232]. Платіжна криза і складний фінансовий стан суб'єктів господарювання зумовили несвоєчасну і неадекватну виплату внесків на пенсійне забезпечення, а також зростання заборгованості з виплати пенсій населенню.

Подальше блокування пенсійної реформи мало б надзвичайно негативні наслідки для держави і людей. Спроби підвищити пенсії до рівня 50–60% заробітної плати без запровадження пенсійної реформи тільки шляхом збільшення нарахувань на фонд оплати праці до 60–70% стали б непосильним тягарем для економіки. Ситуація погіршується ще й у зв'язку з очікуваним прогнозованим загостренням демографічної ситуації, яка характеризується терміном «старіння нації». Це означає збільшення частки пенсіонерів у структурі населення держави. Тобто з часом кожен працівник буде утримувати більшу кількість пенсіонерів. В Україні демографічна ситуація є однією із найскладніших у Європі. Якщо на початку 60-х років ХХ ст. населення України старше 60 років становило 11%, то сьогодні його чисельність майже подвоїлася і починаючи з 2011 р. почне стрімко зростати до рівня майже 30% населення держави

[2, с. 153]. Пік демографічного навантаження буде досягнуто у 30-х роках XXI ст.: на 10 осіб працездатного віку припадатиме 11 пенсіонерів (тобто один працюючий практично утримуватиме одного пенсіонера). Таким чином, стає очевидною необхідність розроблення концептуально нових напрямів удосконалення системи пенсійного забезпечення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженню проблем, пов'язаних із пошуком оптимальної моделі пенсійного забезпечення громадян, присвятили наукові праці такі вчені, як С.В. Рогачов, Н.М. Гуменюк, Б.О. Зайчук, Е.М. Лібанова, П.М. Макаренко, Ю.В. Пасічник, І.Л. Сазонець, В.О. Скоропадська, В.М. Шумський та ін. Проте низка проблем, пов'язаних із функціонуванням системи пенсійного забезпечення, потребують додаткових досліджень.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення пенсійного забезпечення громадян України. Для проведення дослідження необхідно вирішити такі завдання:

- узагальнити іноземний досвід організації систем пенсійного забезпечення;
- проаналізувати процес функціонування пенсійної системи в Україні;
- обґрунтувати альтернативні форми пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів дослідження. У Загальній декларації прав людини визначено право кожної людини на такі життєво необхідні речі, як їжа, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування [3, с. 237], що забезпечують здоров'я і добробут людини та її сім'ї, та право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів для існування через обставини, які від неї не залежать.

Пенсійне забезпечення, що здійснюється в межах системи соціального забезпечення, регулюється міжнародними конвенціями Міжнародної організації праці (МОП), які є набором певних критеріїв для внесення змін до національного законодавства.

Держави, що ратифікували зазначені конвенції, беруть на себе зобов'язання включити їх положення до своїх законодавчих актів і мати як мінімум три види пенсій із сукупності всіх видів пенсій та допомоги з безробіття, а також зобов'язуються у відповідних випадках встановити норми мінімальних розмірів пенсій, компенсацій та медичної допомоги, а також рівня мінімального охоплення певної частини населення.

На нашу думку, існують чотири способи матеріального забезпечення людей пенсійного віку: по-перше, вони можуть продовжувати працювати поряд із молодими; по-друге, їх може взяти на своє забезпечення родина; по-третє,

ця категорія населення може одержувати пенсію; по-четверте, якщо є можливість, жити на раніше зароблені заощадження.

Зазначимо, що пенсійне забезпечення фактично відіграє серйозну роль тільки у високо-розвинених і частині середньорозвинених країн. У решті країн суспільство ще не переробило традиційний підхід, за яким діти утримують своїх літніх батьків, а ті намагаються працювати до останнього подиху.

Істотне підвищення рівня державного пенсійного забезпечення в розвинених країнах призвело до того, що фінансове навантаження, пов'язане з утриманням людей похилого віку, істотно зросло. На початку 90-х років XX ст. видатки держав Заходу на виплату державних пенсій становили досить значну частку ВВП. Наприклад, в Австрії видатки на державні пенсії становили близько 15%, в Італії – 14,2%, у Франції – 13,3%, у Німеччині – 12,3%, у Швеції – 11,3%, у США – 6,9%, у Великій Британії – 6,4%, у Канаді – 6,0%, в Японії – 5,7%.

Сучасні системи пенсійного забезпечення, що функціонують у різних країнах, не схожі між собою, тобто немає таких країн, пенсійні системи яких збігаються за принципами та організаційними засадами функціонування, методами оподаткування та приборкання інфляційних процесів, правилами, що регламентують пенсійні внески та виплати, тощо. Кожна з пенсійних систем відповідає рівню та стабільності економічного розвитку країни, її масштабам, традиціям, ступеню організованості найманих працівників. Національні пенсійні системи постійно адаптуються до нових соціально-економічних умов і демографічних особливостей населення країни.

У більшості розвинених країн пенсійне забезпечення за ступенем достатності здійснюється на трьох рівнях. Різниця між рівнями не дуже чітка, але вона існує:

1. Захист від бідності.
2. Забезпечення гідної старості.
3. Приватна ініціатива.

Перший рівень – це гарантія певного прожиткового мінімуму, який реалізується, як правило у вигляді державної соціальної розподільчої системи.

Другий рівень розрахований на працюючих і стимулює їх брати участь у формуванні додаткової пенсії та характеризується найбільшим різноманіттям форм реалізації у державній і приватній пенсійній системах. Стандартними стимулами з боку держави для розвитку цього рівня є податкові пільги, що надаються учасникам пенсійних систем.

Третій рівень надає можливість кожному підприємству і будь-якій людині здійснювати фінансування пенсійного забезпечення за рахунок власних коштів.

Зосередимо увагу на тому, що в кожному конкретному випадку реформи пенсійного забезпечення абсолютно унікальні.

Так, у Німеччині зберігається щедра система PAYG, але водночас для поступового заміщення системи першого рівня запроваджується чотирихвідсоткове відрахування до приватних пенсійних інститутів (із переходом від добровільних внесків до обов'язкового). У Швеції запроваджене обов'язкове відрахування 2,5% зарплати для капіталізації нагромаджень.

В офіційних документах ЄС для здійснення реформи пенсійного забезпечення встановлені конкретні завдання, що охоплюють період 1998–2020 рр. Експертами зроблено прогноз, що за цей період частка в пенсійних виплатах PAYG знизиться з 84% до 64%, водночас зросте роль другого рівня – з 12% до 29%, а незначна сьогодні частка третього рівня потроїться – з 1,5% до 4,5%. При цьому сума приватних пенсійних активів у 2020 р. зросте з 2 до 12 трлн. євро. Отже, реформа полягає в переході від переважної сьогодні державної соціальної розподільчої системи до державного та недержавного пенсійного страхування.

Якщо загальний напрям реформи не викликає розбіжностей, то щодо конкретних векторів проведення реформи єдиної думки у світі немає, тому вироблено чотири основні підходи:

1. Контроль зростаючих зобов'язань держави, тобто скорочення щедрості пенсійних виплат у рамках розподільчої системи та збільшення віку виходу на пенсію (Франція, Німеччина).

2. Ослаблення «соціального контракту»: поступова передача відповідальності від держави до громадянина, створення податкових пільг (США, Швеція) для вирішення головної проблеми цього методу – ступеня обов'язковості пенсійних внесків. Без цього пенсійні системи розвиваються повільно (Іспанія, Італія).

3. «Звільнення активів»: зняття перешкод для інвестування пенсійних резервів для підвищення їх прибутковості.

4. Доповнення розподільчої системи ринковими механізмами (Угорщина, Польща, Італія, Швеція, низка країн Латинської Америки), тобто відрахування працівниками частини своєї зарплати в недержавні пенсійні фонди та компанії зі страхування життя. Наприклад, в Угорщині для тих, хто має робочий стаж, відрахування коштів у НПФ здійснюється на добровільній основі, але для тих, хто починає трудову кар'єру, такі внески є обов'язковими. У Чехії та Словаччині такі відрахування є добровільними, а у Швеції, Чилі, Австралії – обов'язковими.

Таким чином, механізм розробки ефективного пенсійного забезпечення в кожній країні проводиться по-різному, з урахуванням демографічних, культурних, соціальних політичних, фінансових особливостей і можливостей.

Треба зазначити, що вищезгадані проблеми притаманні діючій системі пенсійного страхування нашої держави. Для України надзвичайно актуальною є проблема скорочення населення. Чисельність наявного населення в країні на

1 січня 2016 р. становила 42 760,5 тис. осіб. Упродовж 2015 р. чисельність населення зменшилася на 168,8 тис. осіб.

Чисельність населення зменшилася за рахунок природного скорочення (183,0 тис. осіб), водночас зафіксовано міграційний приріст населення (14,2 тис. осіб). Кількість живонароджених у 2015 р. становила 411,8 тис. осіб, померлих – 594,8 тис. осіб.

Нині в Україні вік виходу громадян на пенсію є одним із найнижчих у світі (табл. 1).

Відповідно, частка пенсіонерів у структурі населення істотно перевищує цей показник низки європейських країн. Середній вік виходу на пенсію за вислугу років становить у чоловіків 51,5 року, а у жінок – 48 років. Середній період отримання пенсій наближається до середньої тривалості сплати пенсійних внесків. Окрім цього, 2 млн. сьогоднішніх пенсіонерів залишили роботу за 5–20 років до настання загального пенсійного віку.

Таблиця 1

Вік виходу на пенсію в різних країнах

Країна	Жінки	Чоловіки
Болгарія	60	63
Велика Британія	65 (з 2020 року)	65 (з 2020 року)
Грузія	65	65
Данія	67	67
Естонія	63	63
Італія	65	65
Польща	60,4	65,4
Словенія	60	65
Угорщина	62	62
Україна	60	60
Чехія	61	62

В Україні вже декілька років ведеться дискусія з приводу підвищення пенсійного віку, але сьогодні однозначних оцінок не зроблено.

У рамках проекту «Пенсійна реформа та розвиток системи пенсійного страхування» за сприяння МБРР Центром соціальних експертиз було проведено дослідження, результати якого засвідчили, що негативно до підвищення пенсійного віку ставиться переважаюча частина населення: жінок – 71%, чоловіків – 66%. Найбільш негативне ставлення було зафіксовано на півдні та півночі України – 82–88%, найменш негативне – у Києві та центральному регіоні – близько 48–65%.

Таким чином, на початку XXI ст. вітчизняна система пенсійного забезпечення вступила в гостре протиріччя з новими реаліями ринкової економіки і водночас стримувала реформування системи оплати праці та зростання легальних доходів населення.

Внаслідок прийняття нового соціального законодавства з 2004 р. в Україні почав працю-

вати фінансовий механізм пенсійної системи, яка має такі складники: солідарний рівень, накопичувальний рівень, додатковий недержавний рівень. Зазначимо, що категорія фінансового механізму системи пенсійного забезпечення в Україні є недостатньо вивченою і потребує подальшого поглибленого дослідження для вдосконалення методів впливу на фінансову систему пенсійного забезпечення на етапах формування, подальшого накопичення, перерозподілу, інвестування, а також цільового витрачання коштів пенсійної системи всіх рівнів, сформованих відповідними уповноваженими державою фінансовими установами на основі соціодемографічного стану суспільства, і досягнення більш високих соціальних стандартів у пенсійній сфері.

В Україні ключовим видом пенсійного забезпечення є солідарний тип державного пенсійного забезпечення (обсяг видатків Пенсійного фонду України переважає обсяг активів недержавних пенсійних фондів та компаній зі страхування життя більш ніж у 60 разів).

Для вирішення проблеми збільшення рівня доходів і подолання бідності населення пенсійного віку, на нашу думку, потрібно вдосконалити формулу обчислення прожиткового мінімуму відповідно до міжнародних стандартів; забезпечити фінансування недостатньої до прожиткового мінімуму суми пенсії за рахунок розмежування джерел фінансування різних видів виплат із ПФУ з урахуванням коефіцієнту об'єктивності, який урахуватиме зв'язок між рівнями сплати пенсійних внесків та пенсійними виплатами в загальнодержавній пенсійній системі.

З огляду на те, що добровільне пенсійне забезпечення має яскраво виражене соціальне призначення, в Україні було обрано модель, яка дає змогу чітко виділити три найпоширеніші фінансові послуги: пенсійний депозитний рахунок, пенсійні накопичення для виплати пенсій на визначений строк, довічне пенсійне страхування. Відповідно, право пропонувати один із названих видів пенсійної послуги надано тій фінансовій установі, для якої саме цей вид послуги є основним видом діяльності: страхування – страховим компаніям, депозити – банкам, накопичувальні пенсії на визначений строк – пенсійним фондам [4, с. 10].

Загальний розподіл НПФ по регіонах України залишається відносно сталим, найбільша кількість пенсійних фондів розміщена в Києві – 53, або 73,6% від загальної кількості зареєстрованих НПФ, решта – у регіонах: у Дніпропетровській області – 4 (5,5%), Харківській – 2 (2,8%), Донецькій – 6 (8,3%), Львівській – 2 (2,8%), Івано-Франківській – 2 (2,8%), Одеській області – 1 (1,4%), у Херсоні – 1 (1,4%), Сімферополі – 1 (1,4%), [5]. Основною метою інвестування пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного

страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції та залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки. Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, на 30.06.2015 становила 2 157,1 млн. грн., що на 9,4%, або на 224,2 млн. грн., менше порівняно з аналогічним періодом 2014 р. та на 17,8%, або на 325,3 млн. грн., більше порівняно з аналогічним періодом 2013 р. Для НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику, тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу. Переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (34,8% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (24,5%), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (20,8%) та акції українських емітентів (10,3%). Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян, тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж в інших фінансових установах. Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, становив 1 014,6 млн. грн., або 55,0% від суми залучених внесків, зменшився порівняно з аналогічним періодом 2014 р. на 153,0 млн. грн., або на 13,1%.

Поряд із НПФ доцільним і необхідним, на нашу думку, є існування такого інституту недержавного пенсійного забезпечення, як компанії з ubezpieчення життя, однією з переваг яких є те, що тільки вони сьогодні мають можливість здійснювати довічну виплату пенсій.

Вагомим є й те, що страховики можуть гарантувати мінімальний розмір майбутньої пенсії. Придбавши поліс страхування життя, приурочений до пенсійного віку, клієнт точно знатиме мінімальний розмір виплат та їх періодичність, а також те, на який розмір ubezpieчення може розраховувати родина в разі його смерті [6, с. 49]. Недержавні пенсійні фонди такої можливості позбавлені. До того ж вони навіть не мають інструментів для оцінки розміру майбутньої пенсії, яка безпосередньо залежить від прибутковості пенсійних ресурсів, вкладених компанією з управління активами.

До переваг страховиків також варто віднести й відсутність твердої прив'язки до пенсійного віку, більш різноманітний перелік страхових продуктів, наявність страхового захисту, а НПФ можуть використовувати тільки однотипні продукти, визначені законом.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Ство-

рення оптимальної моделі системи пенсійного страхування в Україні потребує формування дійового фінансового механізму недержавного пенсійного забезпечення громадян.

Недержавне пенсійне забезпечення має розглядатися як конкурентний ринок, на якому всі надавачі послуг вільно пропонують споживачам (фізичним особам та їх роботодавцям) широкий спектр пенсійних продуктів, а ті, керуючись потребами у створенні додаткового фінансового захисту на старість, вільно обирають і продукт, і його продавця.

Страхові компанії є впливовими суб'єктами недержавного пенсійного страхування, з повним циклом, який охоплює стадії як накопичення та інвестування пенсійних внесків, так і пенсійних виплат.

Обмеження монополізму у сфері господарювання загалом, а отже, й у сфері недержавного пенсійного забезпечення означає, що недержавні пенсійні фонди, компанії зі страхування життя та банки повинні мати рівні можливості щодо накопичення пенсійних внесків та їх інвестування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Внукова Н.М. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс: [навч. посіб.] / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьменчук. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 412 с.
2. Залетов. О.М. Страховий ринок України: проблеми та напрями розвитку / О.М. Залетов // Економіка та управління АПК: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 5 (85). – С. 150–154.
3. Міждисциплінарний словник зі страхування та ризик-менеджменту / Р.В. Пікус, Н.В. Приказюк, О.М. Лобова [та ін.]; за наук. ред. проф. Р.В. Пікус. – К.: Логос, 2015. – 508 с.
4. Пікус Р. Досвід інвестиційної діяльності зарубіжних страхових компаній / Р. Пікус, Д. Нестерова // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – № 156. – С. 6–11.
5. Середній розмір пенсій відповідно до чинних законодавчих актів за січень 2015 року, грн. / Пенсійний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document;jsessionid=CCC88B4F195FC01Capp1?id=227445>.
6. Сова Е.Ю. Проблеми та перспективи розвитку страхового бізнесу в Україні / Е.Ю. Сова // Наука й економіка. – 2015. – № 1 (37). – С. 47–51.